

УДК 81'36:24

ЕТНОПСИХІЧНІ АРХЕТИПИ В РОМАНІ О. ІЛЬЧЕНКА «КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...»

Помирча С. В., Яценко М. О.

Донбаський державний педагогічний університет, м. Донецьк

Стаття присвячена аналізу поняття «етнопсихічний архетип», що вербалізується в романі, з одного боку, через зображення рис етнічного характеру, а з другого – через мовну характеристику образів роману, при якому було застосовано комплексний підхід з урахуванням етнопсихічних, мовознавчих, соціокультурних, літературознавчих аспектів.

Ключові слова: архетип, етнопсихічний архетип, етнос, етнічний характер.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості. Роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...» в художніх образах виражає духовне багатство народу мовними засобами.

С. Кримський зазначав, що «... спіралі історії накручуються на стрижньові, центральні цінності, які, збагачуючись, не гинуть, а постійно відроджуються в нових формах, перетворюючи сучасність у всечасність метаісторії» [2, с. 77]. На думку науковця, «... чим ґрунтовнішим є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичний ґрунт цивілізації» [2, с. 78]. Такими стрижнями він називає архетипи, а ми уточнимо – етнопсихічні архетипи.

Враховавши розглянуті характеристики науковців (Н. Слухай, В. Ярцева, Л. Крисіна, О. Бароніна, Л. Піхтовнікової, Ф. Уїлрайт, Л. Мацько) та знявши суперечності, пропонуємо таке визначення **архетипу**: це абстракція, формально визначений, мимовільний, автономний, генетично зумовлений, несвідомий імпульс, наперед установлена здатність, можливість уявлення, архаїчний першообраз, надзвичайно стійкий і практично незмінний у часі, спільний для більшої частини людства, який є засобом передачі досвіду предків, недоступний безпосередньому спогляданню і чіткій типізації, проте здатний опосередковано через проєкцію на уявлення чи зовнішні об'єкти виявлятися в символах та вербалізуватися різноманітними засобами.

Аналіз наукових поглядів на архетип дає нам підстави виділити два різновиди архетипів: перші мисляться як глобальна категорія, спільна для всього людства (ап'іорні культурні константи, всеохоплені категоріальні архетипи, архетипи, первісні архетипи), а другі – вивідна категорія, реалізація першої за конкретних умов і обставин, що корелює з поняттям «етнос/народ/нація» (апостеріорні або емпіричні культурні константи, предметні архетипи, архетипи, концепти, символічні архетипи, ментальні архетипи).

Визначення й опис етнопсихічних архетипів неможливі без урахування особливостей національного характеру як важливого компонента етнічної свідомості. Якщо архетип – це абстрактна універсальія, що відбиває колективне несвідоме людства і є спільною для представників різних етносів, то **етнопсихічний архетип** розуміємо як модифікацію, реалізацію, проєкцію загальнолюдського архетипу в колективному несвідомому конкретного етносу, спричинену певними геополітичними та культурно-історичними чинниками і зумовлену психічними параметрами етнічної ідентичності (етнічного характеру, темпераменту, етносвідомості).

Наприклад, архетип *Вода* може виявлятися в етнопсихічному архетипі «ріка» для українців та етнопсихічному архетипі «океан» для, скажімо, перуанців, маючи при цьому характеристики як спільні, так і відмінні, притаманні тільки тому чи іншому етносові.

Оскільки, як відомо, етнічний характер складають певні психічні риси, що властиві етносу на певному етапі розвитку і які на кожному з таких етапів можуть «згасати» чи навпаки проявлятися більш інтенсивно, важливо простежити, які саме риси дослідники вважали притаманними українському етносу взагалі.

Ціль статті – виявити етнопсихічні архетипи в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Перші спроби дати аналіз психічного складу українців як етносу були здійснені ще в XIX ст. у працях видатних представників української думки М. Костомарова, В. Липинського, І. Огієнко, Д. Чижевського, продовжили ці дослідження сучасні науковці: О. Баронін, І. Грабовська, М. Гримич, В. Жайворонок, Ю. Липа, Г. Лозко, Б. Цимбалістий та ін.

На підставі дослідження народної творчості, історії народу, характеристики його найвидатніших постатей названі автори розглядають такі типові риси етнічного характеру українців: волелюбність, прагнення до свободи, патріотизм, емоційність, чутливість, чуттєвість, сентименталізм, ліризм, гумор, артистичність, культ матері-жінки, релігійність, толерантність до інших народів, терпимість, індивідуалізм, працелюбність, гостинність, інтровертність, що виявляється в певній спрямованості на свій внутрішній світ, самозаглибленість, колективізм.

Оскільки кожен із науковців (з огляду на історичну епоху та спираючись на текст досліджуваного роману) убачав різною мірою притаманними українському етносові різні риси, зручним вважаємо подання цих відомостей у таблиці (табл. 1.1).

Як видно з табл. 1.1, більшість дослідників одностайно виокремлюють (уживаючи різні, але семантично близькі поняття) такі риси, як волелюбність, емоційність, культ жінки-матері, інтровертність, колективізм та індивідуалізм.

М. Логвиненко в передмові «Від Козака Мамає до сучасності» писав, що, «... використавши величезні багатства фольклору, Олександр Ільченко відтворює характер українського народу, його споконвічний і незгасний порив до свободи. До соціальної і національної незалежності...» [3, с. 4]. Ми можемо спроектувати узагальнене бачення та індивідуальне уявлення рис українців О. Ільченком у творі «Козацькому роду нема переводу...». Роман «Козацькому роду нема переводу...», написаний українцем про українців, звичайно повною мірою відображає характерні риси

національного характеру: емоційність, сентиментальність, чуттєвість, мужність, гордість, почуття гумору, релігійність, прагнення волі, матриархічність.

Таблиця 1.1.

Типові риси етнічного характеру українців

прізвище дослідника	М. Костомаров	Д. Чижевський	В. Липинський	Б. Цимбалістий	Г. Лозко	Ю. Липа	В. Мацько	А. Баронін	І. Огієнко	Д. Яворницький	Ю. Кризький	всього
риса етнічного характеру												
волелюбність (прагнення до свободи) патріотизм)	+	+			+	+	+	+	+	+	+	9
емоційність (кордоцентризм, чутливість та ліризм, гумор, сентименталізм)	+	+	+		+	+	+	+				7
релігійність (одухотвореність)	+			+								2
культ жінки, (родини)	+	+		+								3
толерантність (дух терпимості)	+					+						2
індивідуалізм	+	+			+			+				4
колективізм		+			+		+					3
працелюбство	+	+										2
інтровертність (самозаглиблення)	+						+	+				3

Вербалізація саме таких рис українського етнічного характеру в романі зумовлена, на нашу думку, кількома чинниками: 1) особистою зацікавленістю О. Ільченком химерною постаттю Козака Мамаєва зокрема та темою козаччини взагалі, що концентрувала дух звитяги, патріотизму, мужності; 2) перемогою у Великій Вітчизняній війні, яка акцентувала піднесений дух звитяжців, привертала увагу до історичного героїчного минулого; 3) індивідуальними психічними особливостями О. Ільченка, якого сучасники характеризували як людину доброзичливу, з почуттям гумору та глибоко інтелектуальну.

З огляду на окреслені теоретичні засади можемо реконструювати етнопсихічні архетипи українців, що вербалізуються в рисах етнічного характеру та художніх образах персонажів, зображених у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...».

Архетип Вільної індивідуальності реалізується в етнопсихічному архетипі **воля** та виявляється в притаманних етнічному характерові українців волелюбності, гідності, мужності, патріотизмі.

Архетип Дух – в етнопсихічному архетипі **серце**, який виявляється в притаманному етнічному характерові українців кордоцентризмі – емоційності, що виявляється в чуттєвості (любов, ненависть), гуморі, ліризмі, артистизмі, сентименталізмі.

Архетип Бог (Мудрий старець) проявляється в етнопсихічному архетипі **віра**, вербалізованому в романі через релігійність українців.

Архетип Чоловік реалізується в етнопсихічному архетипі **козак**, що є ключовим у романі, вербалізуючись в образах Козака Мамає, пана Купи, Михайлика. На думку М. Костомарова, в різні історичні епохи символами українського національного характеру були різні суспільні групи: образ козака (символ воїна, захисника, лицаря з відповідними характерологічними рисами) з часом поступається образів чумака, який символізує перехід від козака до селянина («за своїми заняттями він мужик, за духом і характером – козак»), а той, у свою чергу, згодом утрачає залишки войовничості й трансформується в образ селянина, у якому «лише в період парубоцтва можна розгледіти колишню відвагу, активність, честолюбство, характерні для першого образу» [1, с. 30]. Оскільки написання роману було зумовлене певними суспільно-історичними чинниками та індивідуальними особливостями й захопленнями автора, про які вже йшлося, очевидно, що у романі зображується саме чоловік-козак.

Архетип Жінка реалізується у двох етнопсихічних архетипах – **мати** та **дівчина**, які вербалізуються в образах матері Явдохи та дівчат Ярини й Роксолани. На думку дослідників, жінці в українському суспільстві відводиться особливе місце, ставлення до неї відзначається особливою духовністю, а подекуди жінка домінує над чоловіком (М. Костомаров, І. Федорченко, Б. Цимбалістий). Особливу роль у ментальності українців відіграє жінка-мати, що пояснюється, на думку дослідників, матріархальним характером української родини, чим і зумовлюється особливість зображення в романі родинних стосунків – відсутність образу батька, проте розширення жіночих образів.

Схематично систему реалізації архетипів в етнопсихічних архетипах через типові риси етнічного характеру та образи персонажів представлено у схемі 1.1.

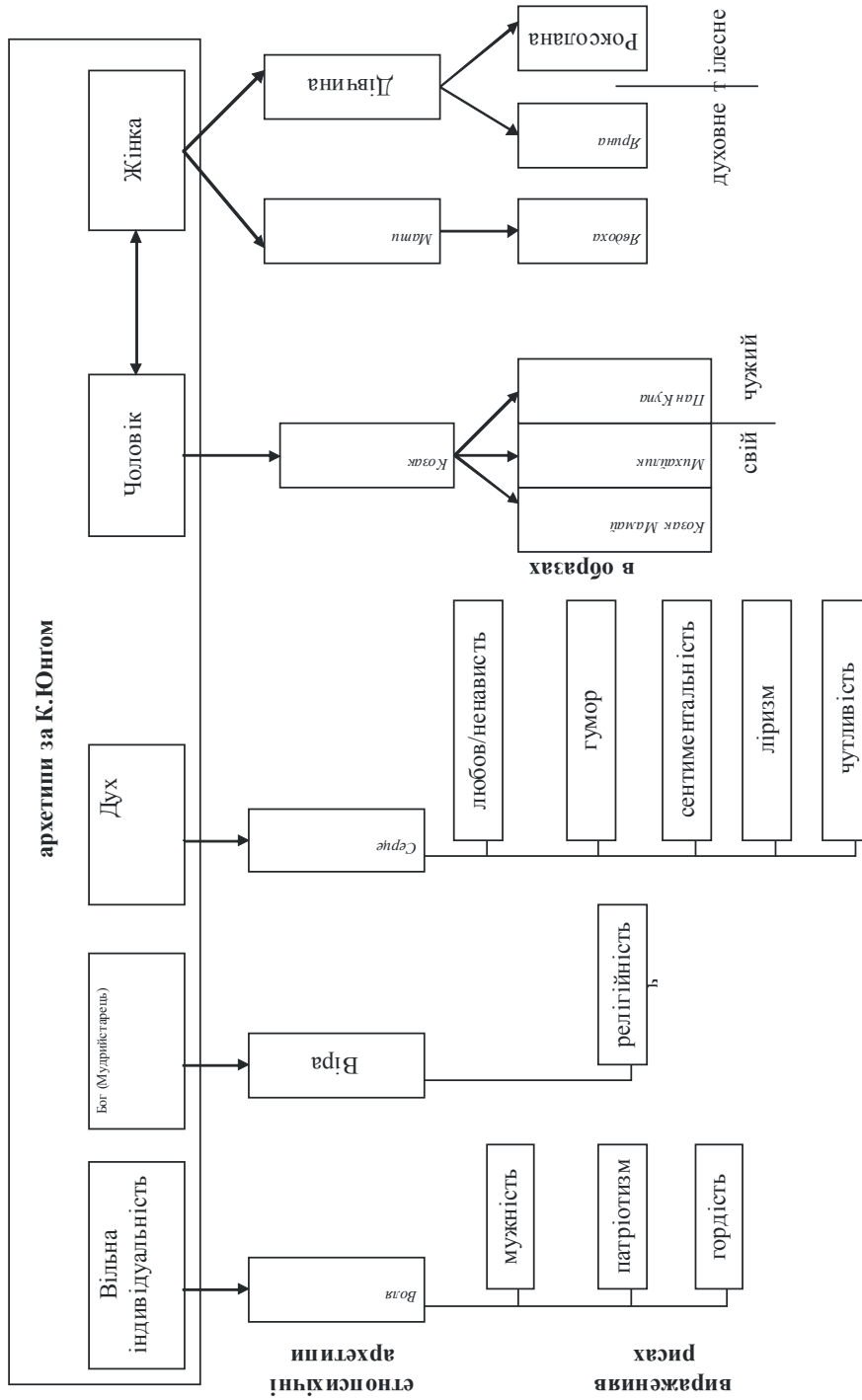
Висновки. Підґрунтям для визначення етнопсихічних архетипів, отже, є психічний склад етносу, що поєднує специфічні риси етнічного характеру, особливості психічних функцій етносвідомості та відображається і фіксується в мові, матеріальній та духовній культурі народу.

В українському мовознавстві й культурології дедалі більше уваги приділяється характеристиці психічних основ українців, що виявляються не тільки в стереотипах поведінки, але й у мові, художній творчості. І такі дослідження, на наш погляд, є актуальними й перспективними.

Список літератури

1. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 306 с.
2. Кримський С. Б. Сприймавши серцем, осягнувши розум / С. Б. Кримський // ВІСН, 1993. – № 8. – С. 76–83.
3. Логвиненко М. С. Від козака Мамає до сучасності / М. С. Логвиненко // Ільченко О. Є. Твори : у 2 т. / [вступ. ст. М. С. Логвиненко]. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1: Козацькому роду нема переводу і Чужа Молодиця: Укр. химерний роман з нар. уст. – С. 3–14.

Схема. 1.1.1. Реалізація архетипів в етнопсихічних архетипах роману О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...»

Помирча С.В. Этнопсихические архетипы в романе О. Ильченко «Козацькому роду нема переводу...» / С.В. Помирча, М.А. Яценко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 557–562.

В статье анализируется понятие «этнопсихический архетип», которое вербализуется в романе, с одной стороны, через изображение черт этнического характера, а с другой – через языковую характеристику образов в романе, в исследовании применен комплексный подход с учетом этнопсихических, лингвистических, социокультурных и литературоведческих аспектов.

Ключевые слова: архетип, этнопсихический архетип, этнос, этнический характер.

Pomyrcha S. V. Ethnopsychic archetypes in the novel by O. Ilchenko «Козацькому роду нема переводу...» / S. V. Pomyrcha, M. O. Yatsenko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 557–562.

This article is devoted to the analyzes of concept "ethnopsychic archetype", which is verbalized in the novel, on the one hand through the image of features ethnicity character, and the other hand characteristics of images through the language description in the novel, with the complex approach was used. It includes ethnopsychic, linguistic, socio-cultural and literary aspects.

Key words: archetype, ethnopsychic archetype, ethnos and ethnicity character.

Поступила в редакцию 16.10.2012 г.